

motivation, integration of the students' knowledge, awareness of the perspectives for further development of engineering and pedagogical education.

Key words: *historical experience, engineering teachers, a system of training.*

УДК 37.013.2

Л. С. Левченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА ТА СТУДЕНТА

У статті розкрито сутність процесів самореалізації особистості педагога та студента, досліджено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови для творчої самореалізації педагогів і студентів. Необхідною складовою та провідним механізмом самої технології самореалізації науково-творчого потенціалу студента та педагога є їх компетентна творча взаємодія на різних рівнях – гуманістичної комунікації, постановки та розв'язання проблемних задач, тривалого та глибокого занурення у творчий процес, рефлексивну діяльність. Поряд із цілеспрямованими впливами на особистість майбутнього педагога в процесі професійного виховання істотним є його самовиховний, суб'єктивний контекст свідомого самовдосконалення себе як майбутнього професіонала, що охоплює як адаптацію власних індивідуально-неповторних особливостей і можливостей до вимог педагогічної професії, так і формування готовності майбутнього вчителя до постійного підвищення своєї професійної кваліфікації та безперервного розвитку соціально-моральних та інших властивостей особистості.

Ключові слова: *професійно-творча самореалізація, особистість, педагогічні умови, розвиток, науково-творчий потенціал, технології самореалізації.*

Постановка проблеми. За останні десятиріччя в системі соціально-педагогічних цінностей відбулися кардинальні зміни. Концепція найповнішого задоволення школою та суспільством різнопланових потреб підростаючої людини відводила останній достатньо пасивну роль споживача накопичених знань і досвіду, гальмувала активний розвиток самостійних сил і здібностей. Такий підхід до виховання особистості сприяв тому, що значна кількість молодих людей виявилася не готовою до самостійного життя у складних і суперечливих умовах сьогодення, до вибору соціально цінних орієнтирів у навчанні, роботі, спілкуванні, життєтворчості. Тому не випадково в останні роки в педагогічній науці формується нова парадигма освіти й виховання, спрямована на створення соціально-педагогічних і психологічних умов, сприятливих для інтенсивного самоствердження, самопобудови особистості. Поступово головною метою освітніх зусиль стає якомога повне розкриття можливостей і здібностей особистості, її творчого потенціалу, щоб вона була спроможною в мінливій реальності спиратися, передусім, на власні сили, власний розум і волю. Усе це, безумовно, висуває серед гострих і актуальних проблем проблему самореалізації особистості, тобто її достатньо автономне самоствердження, самовираз, саморозвиток. Якщо проти ідеї самореалізації особистості не було й немає серйозних заперечень, то, що стосується умов такої реалізації, ми не знаходимо подібної згоди.

Виникла наявна суперечність між оголошеними цілями навчання й виховання та реальними педагогічними умовами їх здійснення. До того ж не з'ясовані до кінця механізми індивідуальної самореалізації, її спонукальні фактори та бар'єри. Невизначені шляхи подолання авторитарних підходів до людини, особливо до підростаючої особистості. І це при тому, що історія вивчення проблеми самовдосконалення й самореалізації сягає тисячоліть.

Проведений аналіз наукової літератури, педагогічної практики виявив цікаві тенденції. По-перше, наявне зростання інтересу до різних форм і видів творчої діяльності школярів як джерела їх самореалізації. По-друге, у колі наукових симпатій дослідників і до сьогодні залишаються творчі роботи школярів у межах стандартної навчальної системи (творчість на уроці, під час виконання домашніх робіт тощо). Поза увагою ґрунтовних досліджень залишаються проблеми самореалізації у сфері улюблених академічних справ здібної молоді – у тих гуртках, проблемних групах, наукових товариствах і об'єднаннях, які надають найбільший шанс для розвитку творчого потенціалу молодої людини.

Саме ця обставина визначає актуальність дослідження: воно знаходиться в руслі активних пошуків сучасної педагогічної науки та практики шляхів ефективного формування й розвитку творчої, гуманістичної особистості, яка спроможна реально будувати та стверджувати демократичне й цивілізоване суспільство нової України. Особливо слід відзначити посилену увагу до підготовки здібних і обдарованих школярів у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», у програмі Міністерства освіти України «Обдаровані діти».

Одним із найважливіших ресурсів суспільства є його інтелектуальний потенціал, представлений спільнотою людей, які знайшли своє місце в житті, сповна реалізували власні творчі та професійні можливості, інтелектуальні й організаторські здібності. Саме вони є головною рушійною силою прогресу в усіх сферах діяльності суспільства й держави.

Економічні та соціальні зміни в Українській державі зумовили необхідність реформування всіх структурних елементів системи освіти. Перед сучасними навчальними закладами постало завдання максимального розкриття й розвитку потенціалу кожної особистості, формуванню людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки до самовдосконалення, самовизначення й самореалізації.

Концепція самореалізації особистості суттєво трансформує наші уявлення про рушійні сили й механізми розвивальних процесів людини, про систему підтримки підростаючого індивіда, нарешті, про саму мету освітніх і виховних зусиль суспільства та школи. На сьогодні осмислення сутності самореалізації, її змісту та критеріальних характеристик актуальна й малодосліджена проблема.

Аналіз актуальних досліджень. Ще Арістотель, а пізніше Спіноза розглядали самоздійснення духовних і фізичних здібностей людини як мету її життя.

Діалектику ідентифікації та індивідуалізації особистості як рушійних сил її самореалізації, що визначають її спрямованість і глибину, представлено в роботах психологів К. Абульханової-Славської, У. Глассера, А. Петровського. Важливі елементи Я-концепції та проблеми її становлення розглянуто в роботах Р. Бернса, В. Ведіняпіної, І. Дубровіної, І. Кона. Способи управління й самоуправління самореалізаторськими процесами, важливі умови оптимізації цих процесів знайшли своє місце в роботах А. Маслоу, Ю. Орлова, К. Роджерса, Б. Паригіна, Л. Петровської. Самореалізацію особистості як цілісний процес становлення людини на своєму життєвому шляху почали досліджувати Л. Виготський і С. Рубінштейн, а плідно продовжили вивчення цього аспекту самоздійснення підростаючої особистості Л. Божович, В. Давидов, Д. Ельконін.

Проблеми самовиховання й самовдосконалення вивчали К.Ушинський, К. Вентцель, М. Пирогов, Л. Толстой, а пізніше – С. Гессен, Л. Рувинський та інші. Ці автори внесли свій вагомий внесок у розробку педагогічних умов, що сприяють зростанню внутрішніх сил особистості в різноманітних видах соціально-корисної діяльності. Але запропоновані умови, як правило, не виходять за простір традиційної школи – з невисоким престижем учня як виконавця мудрої волі вчителя, з обмеженими правами вчителя, якому заборонялося виходити за межі численних відомчих інструкцій і правил.

Тільки в останні десятиріччя педагогічна наука все сміливіше пов'язує проблеми самореалізації як самоздійснення вільної особистості з наданням їй, як учителю, так і учневі можливості реалізувати себе переважно у творчій діяльності. У роботах В. Сухомлинського, В. Алфімова, В. Андрєєва, І. Іванова, В. Загвязинського, В. Кан-Каліка, М. Нікандрова розглядається тісний взаємозв'язок між процесами творчої діяльності дорослих і дітей та динамікою їх розвитку через конкретні процеси самоздійснення в різних видах евристичної та креативної діяльності.

Педагогічні аспекти самореалізації як активної пізнавальної та творчої діяльності в нових умовах освітнього процесу розробляли В. Андрєєв, І. Зязюн, І. Іванов, М. Лазарєв, В. Лозова, Н. Тарасевич, Н. Щуркова.

Віддаючи данину деяким позитивним здобуткам психологічної та педагогічної науки, не можна не помітити наявного дефіциту розробок, присвячених проблемам самореалізації здібних і обдарованих старшокласників – старших підлітків і молодших юнаків шкіл нового типу – у сфері найбільш сприятливих цьому процесах, обраних ними добровільно, за потребою. Така царина безпосередньо пов'язана, якщо не з обраною майбутньою професією, то з діяльністю, що відображає професійні інтереси та представлена в гімназіях, ліцєях, школах-комплексах різними

об'єднаннями, предметними чи прикладними гуртками, де діти сполучені не за формальними ознаками, а за спільними нахилами до майбутньої самостійної діяльності.

Мета статті – з'ясувати значення концепції творчої самореалізації особистості та її критеріїв у межах гуманістичної освітньої парадигми, яка стверджується на теренах вітчизняної вищої та середньої шкіл.

Виклад основного матеріалу. Важливо усвідомити, що ідеї самореалізації, зокрема особистісного росту, не виникли самі по собі, а є наслідком більш глибоких установок, що задають цілком певний підхід до людини та її розвитку.

У самому загальному визначенні особистість – це людина як суб'єкт власного життя, відповідальна за взаємодію як із зовнішнім світом, включаючи й інших людей, так і з внутрішнім світом, із самою собою. Особистість – це внутрішня система саморегуляції людини. Вона випробовує вплив інших, які детермінують, що умовно можна позначити як організм, внутрішній світ (тобто людина як жива істота в цілому) і середовище, зовнішній світ у широкому сенсі, включаючи, передусім, інших людей [1, 132].

Найважливішими характеристиками зрілої особистості є: інтенціональність (здібність створювати свій предметний світ, практично сверджувати сенс власного існування), автономність, динамічність, цілісність, конструктивність, індивідуальність. Однак ці атрибути особистості не дані, а скоріше задані, і ступінь їхньої актуалізації залежить від визначених умов – насамперед саме від того, які в особистості складуться взаємини з двома іншими силами. Причому, відповідно до вихідної позиції віри в природу людини, її актуалізацію, творчий початок визначається, насамперед, за організмом, внутрішнім світом, у якому споконвічно закладений могутній потенціал, «головна рушійна сила життя» і розвитку людини – прагнення до росту, до розкриття здібностей і посилення можливостей, до більшої ефективності, зрілості й конструктивності, названа К. Роджерсом «тенденцією до актуалізації». І тому для особистості вихідні, визначальні відносини – саме з внутрішнім світом, із самою собою [5, 229–231].

Це одна з центральних ідей особистісно-центрованого підходу: якщо людина (особистість) вільна й має можливість прислухатися до себе та спиратися на себе як на цілісну природну й соціальну істоту, точно й повно відбиваючи те, що є дійсними її потребами й можливостями, «тенденція до актуалізації» діє в повну силу й забезпечує рух людини незважаючи на можливі помилки та труднощі – до більшої зрілості, до більш повноцінного життя. Дуже важливо, що ця тенденція визначається закладеною в природі людини як потенціал, який актуалізується за певних умов, але не формується й не керується зовнішніми силами.

Відносини особистості із зовнішнім світом, особливо зі світом інших людей, куди більш складні, неоднозначні та драматичні. З боку особистості є

сильна зацікавленість у контакті з іншими людьми, – людина, як стверджує К. Роджерс, «невигойно соціальна; вона має глибоку потребу у взаєминах. Більше того, центральний компонент особистості – «Я» – має дуже сильну потребу в самоповазі, що спочатку (в дитинстві) задовольняється, передусім, через увагу, визнання й любов від інших людей (насамперед дорослих). Іншими словами, особистість дитини не просто орієнтована на взаємини із соціальним світом, а виявляється в істотній залежності від них [7, 18].

Головний психологічний зміст особистісного росту – звільнення, знаходження себе та свого життєвого шляху, самоактуалізація й розвиток усіх основних особистісних атрибутів. А взаємодія особистості з власним внутрішнім світом у цілому не менш (а в багатьох відношеннях – більш) значима, ніж зі світом зовнішнім. Принципово важливим для людини є також визнання й повага її внутрішнього світу іншими людьми. Тобто повноцінний особистісний розвиток можливий тільки в тому випадку, якщо інтерперсональність не буде придушуватися інтерперсональністю і якщо між усіма трьома вершинами «трикутника розвитку» не буде боротьби або зневажливого ігнорування, а буде конструктивне співробітництво, діалог.

Особистісне зростання не тотожний просуванню людини «сходами віків» – це складний багатоаспектний процес, що впливає зі своєї внутрішньої логіки та має завжди індивідуально-своєрідну траєкторію. Є підстави говорити лише про самий загальний «основний закон особистісного росту», що, спираючись на відому формулу К. Роджерса: якщо є необхідні умови, то в людині актуалізується процес саморозвитку, природним наслідком якого будуть зміни в напрямі його особистісної зрілості. Іншими словами, саме ці зміни – їх зміст, спрямованість, динаміка – свідчать про процес самореалізації та можуть виступати як її критерії.

За умови повноцінної самореалізації як творчого самозростання ці зміни торкаються взаємин особистості як із внутрішнім світом, так і з зовнішнім.

Теорія самореалізації не може сприйматися як завершена й систематизована концепція з причини відсутності розгорнутих результатів конкретних науково-педагогічних досліджень. Разом із тим, відкриття феномену самореалізації особистості – це новий розділ педагогічної та психологічної наук.

Основу особистості складає її структура, тобто відносно стійкий зв'язок і взаємозалежність усіх сторін цілісного утворення.

Структура особистості вчителя тісно пов'язана із завданнями його професійної діяльності. Тому, відповідно, цінності особистості вчителя відповідають, інколи однозначно, інколи частково, професійно значущим моментам діяльності – професійно-педагогічним цінностям особистості вчителя.

Класифікація професійно-педагогічних цінностей може бути визначена з точки зору системного підходу за планом, у якому ми визначаємо

професійно-педагогічні цінності як елементи комплексу, що забезпечують професійну діяльність. Тобто, якісна професійна діяльність можлива тільки в тому разі, якщо вона забезпечується професійними цінностями.

Передумовою професійного становлення вчителя є зростання його життєвої та професійної позицій. Спосіб самовизначення особистості в житті, узагальнений на підставі її життєвих цінностей, який відповідає її нахилам, визначається нами як *життєва позиція* особистості. *Професійна позиція* – це складна система цінностей особистості, де установки, інтереси, світоглядні категорії та ставлення суб'єкта до загальнолюдських цінностей на єдиній основі регулюють практичну діяльність. Формування цінностей – процес багатогранний, складний: утворення професійно-педагогічних цінностей досягається бажаннями, потребами, інтересами професійного характеру.

Структуру професійно-педагогічних цінностей учителів відбиває взаємодія мотиваційного, рефлексивного та змістово-процесуального компонентів. Визначення сутності, змісту та функцій професійно-педагогічних цінностей учителя дозволило встановити такі критерії для кожного структурного компонента: - *змістово-процесуальний*: загально-інтелектуальний рівень розвитку; система фахових знань, умінь та навичок; практична реалізація загально-педагогічних знань і вмінь; - *мотиваційний*: наявність професійних інтересів; наявність професійних мотивів; усвідомлення професійно-педагогічних цінностей; - *рефлексивний*: професійна спрямованість, самооцінка професійної діяльності; самоосвітня діяльність.

Поглиблений аналіз закономірностей виділених груп цінностей було спрямовано на визначення факторів, що впливають на формування професійно-педагогічних цінностей. Важливими факторами було відмічено такі: компетентність, інтелектуальність, домінантність, творчість, пізнання.

Здійснення компонентно-структурного аналізу означеного феномену дозволило виділити види професійно-педагогічних цінностей учителя, а саме: гуманістичні, прогностичні, інформаційні, дослідницькі, комунікативні, аналітико-оцінювальні, діагностичні та такі функції: світоглядно-виховну (мотиви, інтереси, установки); науково-пізнавальну (навчання, освіта, виховання); оцінну (оцінка).

Адекватність розробленої функціональної моделі формування професійно-педагогічних цінностей учителя підтверджують методологічні орієнтири, емпіричний матеріал і встановлені дані, здобуті внаслідок попереднього діагностування. Центральною ланкою структурного процесу функціональної моделі є цінність. Головною умовою формування й усвідомлення значущості професійно-педагогічних цінностей є набуття не тільки професійних знань, умінь і навичок, а й важливих загальнолюдських цінностей.

Узагальнюючи засади професійної діяльності вчителя, ми конкретизували специфіку кожного з видів педагогічної діяльності вчителя щодо формування професійно-педагогічних цінностей. Так, нами виділено такі види про-

фесійної діяльності, як: організаційна, комунікативна, розумова, дослідницька, орієнтаційно-прогностична, діагностична, оцінювальна, інформаційна.

Утворення професійно-педагогічних цінностей – це складний структурований процес розвитку властивостей і якостей, інтересів та світоглядних установок особистості, внаслідок засвоєння, навчання й самоактуалізації, який дає можливість протягом тривалого часу регулювати професійну діяльність.

Висновки. Професійно-педагогічні цінності вчителя є комплексом різних видів професійних цінностей, що за сприятливих умов дозволяють успішно здійснювати професійну діяльність. Різновиди професійно-педагогічних цінностей учителя розподілилися таким чином: інформаційні, комунікативні, гуманістичні, прогностичні, діагностичні, аналітико-оцінювальні, дослідницькі. Виділені види професійно-педагогічних цінностей учителя взаємопов'язані та впливають один на одного, але при цьому не втрачають власної природи.

Сьогодні формується нова парадигма розвитку й виховання: цілісна, нерозпорошена, гармонійна особистість народжується лише в умовах гуманістичних відносин і творчої самореалізації внутрішніх сил підростаючої людини, передусім її здібностей, інтелектуальних, емоційних, вольових, комунікативних, рефлексивних, мотиваційних. Новий підхід не тільки декларується, але й набирає технологічні риси: тренінги самовдосконалення з використанням східних і західних технік, версії гуманістичного спілкування на основі традиційних і новітніх методик тощо. Теорія самореалізації людини не може сприйматися нами як завершена й систематизована концепція. Не дивлячись на це, ми схилиємося до думки, що відкриття феномену самоактуалізації та самореалізації особистості – це нова сторінка педагогічної та психологічної науки і практики, насамперед тому, що людині у процесі її формування й виховання надається новий статус – незалежної, з високим творчим потенціалом особистості, яка, передусім, повинна сподіватися на власні сили, розум і енергію. Цю ідею мають підтвердити (чи заперечити) і нові підходи до організації навчання й виховання, принципово новий погляд на механізми запуску особистісних сил підростаючого покоління. Нарешті, головним висновком ми вважаємо думку про те, що в сучасній освіті і керівники, і викладачі ще не наважилися зробити вирішальний крок, підготовлений і вітчизняною, і зарубіжною наукою, практикою численних новаторів. Цей крок – надання якомога більшої самостійності студентові (особливо здібному, обдарованому) у виборі й реалізації улюбленої творчої справи, якомога більшої можливості виявити свої лідерські якості, свої творчі здібності саме у високонапруженій інтелектуально-дослідницькій роботі, що є провідною потребою цього періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.

2. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості / І. Д. Бех // Цінності освіти і виховання : науково-методичний збірник / за заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнашенка, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка. – К., 1997. – С. 9–11.
3. Боришевський М. І. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. І. Боришевський // Педагогіка і психологія : науково-методичний та інформаційний журнал АПН України. – 1997. – № 1 (14). – С. 144–150.
4. Ващенко Л. Ф. Формування оцінного компоненту професійної діяльності в майбутніх вчителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л. Ф. Ващенко. – Одеса, 1996. – 18 с.
5. Губенко В. А. Особливості ціннісних орієнтацій сучасного суспільства / В. А. Губенко // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі : зб. наукових праць. – Рівне : Волинські обереги, 2002. – С. 229–231.
6. Євтух М. Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя / М. Б. Євтух // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі : зб. наукових праць. – Рівне : Волинські обереги, 2007. – С. 170–175.
7. Сухомлинська О. В. Проблеми розвитку особистості в історичному контексті психології та педагогіки / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2005. – № 1. – С. 12–14.

РЕЗЮМЕ

Левченко Л. С. Развитие профессионально-творческой самореализации личности педагога и студента.

В статье раскрыта сущность процессов самореализации личности педагога и студента, исследованы и теоретически обоснованы педагогические условия для творческой самореализации педагогов и студентов. Необходимой составной и важным механизмом самой технологии самореализации научно-творческого потенциала студента и педагога есть их компетентная творческая взаимосвязь на разных уровнях – гуманистической коммуникации, постановке и решения проблемных вопросов, длительного и глубокого погружения в творческий процесс, рефлексивную деятельность.

Наряду с целенаправленным влиянием на личность будущего педагога в процессе профессионального воспитания, существенным является его субъективный контекст сознательного самосовершенствования себя как будущего профессионала, который охватывает как адаптацию собственных индивидуально-неповторимых особенностей и возможностей к требованиям педагогической профессии, так и формирования готовности будущего учителя к постоянному повышению своей профессиональной квалификации и непрерывного развития социально-нравственных и других свойств личности.

Ключевые слова: профессионально-творческая самореализация, личность, педагогические условия, развитие, научно-творческий потенциал, технологии самореализации.

SUMMARY

Levchenko L. The development of professional-creative self-realization of the personalit of the teacher and student.

The article reveals the essence of the self-realization processes of teacher and student personality, studied and theoretically justified pedagogical conditions for creative self-realization of teachers and students. It is no accident that in recent years in teaching science, a new paradigm of education and training, aimed at creating socio-pedagogical and psychological conditions contribute to intense self-realization of a personality. Gradually, the main purpose is educational efforts as full disclosure of the individual capacities and abilities, her/his creativity, which would be based primarily on own strength, own mind and will in a changing reality.

The concept of self-realization essentially transforms our understanding of the driving forces and mechanisms of developmental processes of man, the younger the individual support system, finally, the very purpose of education and educational efforts of society and schools. At present understanding of the nature of self, its contents and characteristics relevant criterion isn't studied enough.

A necessary component and an important mechanism for the technology of self-realization of scientific and creative potential of students and teachers are their competent creative relationship at different levels - humanistic communication, formulating and solving problematic issues of long and deep dive into the creative process, reflective activities.

Along with the purposeful influence at prospective teachers in the process of vocational education a subjective context of conscious self-improvement as prospective professional, embracing both the adaptation of its individually unique features and capabilities according to the requirements of the teaching profession, and the organization of prospective teacher preparedness for the regular improvement of pedagogical qualification and a continuous development of social, moral personality traits is essential.

Professional and pedagogical teaching values is a complex of different types of professional values, which under favorable conditions successfully carry out professional activities. A variety of vocational teacher pedagogical values are the following: information, communication, humanistic, prognostic, diagnostic, analytical and evaluation, research. The selected types of vocational teacher pedagogical values are interrelated and influence each other, but do not lose their own nature.

Key words: *professional-creative self-realization, a personality, the pedagogical conditions, development, scientific and creative potential, technology, self-realization.*